

GELENEKSEL ALEVİLİKTE EHL-İ BEYT ANLAYIŞI -Tokat Yöresi Örneği-

Cenk ÜÇER*

THE NOTION OF "AHL AL-BAYT" IN THE TRADITIONAL ALAWI THOUGHT -AN INSTANCE FROM TOKAT REGION-

This paper aims at disclosing the notion of "Ahl al-Bayt" in the traditional Alawī thought which takes "vision" (kashf) and "inspiration" (ilham) as primal modes of knowledge. The notion of "Ahl al-Bayt" is of second order significance after the trilogy "Divinity-Prophecy-Sainthood" (which is reflected also as "Haq-Muhammad-Ali"). In the course of history, Alawīs developed many issues according to central notion of Ahl al-Bayt. For instance, all the following technical notions and beliefs such as Imāms, hilāfat, tawallā-tabarrā, sayyid and silsilah, mahdī, shafā'a, some distinctive believes in the next world are related to and formed according to the notion of "Ahl al-Bayt".

GİRİŞ

Bu makalede, isminden de anlaşılacağı gibi, Tokat bölgesinde yapılan alan araştırmasında elde edilen verilerden hareketle, Geleneksel Alevilik'teki Ehl-i beyt anlayışı ele alınacaktır. Konunun ele alınışı hakkında birkaç noktaya işaret etmekte fayda vardır:

Öncelikle bu makalenin, Ehl-i beyt'le ilgili özel sayı çıkaracak bir dergi için kaleme alınmış olmasından dolayı, -müstakil makalelerin bulunacağı düşüncesinden hareketle- Ehl-i beyt kavramı hakkında detaylı bir tahlil yapılmadığı gibi kavramın tarihsel süreçte kazandığı anlamlar üzerinde de ayrıntılı olarak durulmamıştır.

Bu çalışma ile ilgili zikredilmesi gereken ikinci bir husus, mülakat metoduyla elde edilen veriler "esas" alınmış olup, bu yolla elde edilen veriler, Aleviliğin temel kaynakları olarak kabul edilen, tarikat edeb ve erkânından bahseden Makâlât, Buyruklar vb. eserler;¹ ilham ve keşf ile söylendikleri kabulünden hareketle Alevilik için birinci derecede bilgi kaynağı olarak benimsenen yedi ulu ozan² ve diğer şairlerin deyişleri ve Alevilik hakkında kaleme alınan güncel eserlerdeki bilgilerle

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. cenksuucer@hotmail.com

¹ Alevîler arasında temel kaynak olarak kabul edilen eserler hakkında bkz.: Mehmet Yaman, Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân, İst., 2001, s. 240-241.

² Alevîlik'te yedi ulu ozan olarak kabul edilen şairler Nesîmî, Yemîni, Virânî, Fuzûlî, Hatâyî (Şah İsmail), Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'tir.

desteklenmek suretiyle Geleneksel Alevîlik'teki Ehl-i beyt anlayışı hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan, Alevîlik denince ne kastettiğimizi ortaya koymak gerekmektedir. Yaptığımız alan araştırmasında Tokat bölgesinde Alevîler arasında epistemolojik kabuller açısından iki farklı yaklaşımın sergilendiği tespit edilmiştir. Buna göre, bir grup ilham ve keşfi bilgi kaynağı olarak kabul ederken; özellikle genç kuşaktan oluşan diğer grup böyle bir kabule sahip değildir. İlham ve keşfi bilgi kaynağı olarak kabul eden ilk grubun temsil ettiği Alevîlik, burada Geleneksel Alevîlik olarak isimlendirilmiştir. Bu makalede Alevîlik kelimesi kullanıldığında, ilham ve keşf merkezli Geleneksel Alevîliğin kastedildiği ifade edilmelidir.³

Tokat bölgesindeki Geleneksel Alevîliğin ne olduğuna gelince, alanda elde edilen veriler, kendisini İslâmiyet içerisinde gören Alevîliğin, birbirinden farklı inançları benimseyebilen,⁴ dînî hayatlarını daha çok tasavvufî kalıplar içerisinde şekillendiren ve varlıklarını farklı merkezlere bağlı olarak sürdüren gruplar için bir üst kimlik⁵ olduğunu ortaya koymaktadır. Kendi aralarında metbu ocak⁶ olarak bilinen ana ocak ya da baş ocaklar etrafında toplanan ve bu ana ocağa bağlı alt ocaklar oluşturan bu zümreler, bağlı oldukları ocaklara göre bir yapılanma ortaya koymuşlardır. Nitekim, bölgede Alevîler'in bağlı oldukları bu ana ocaklara göre isimlendirildikleri görülmektedir.⁷ Bu durumda, elde edilen veriler doğrultusunda, inanç esasları da göz önünde bulundurulup, dînî hayatlarındaki hakim karakter olan tasavvufî yön dikkate alınarak bir çerçeve çizilecek olursa Alevîlik, inanç esasları noktasında farklı kabul ve yorumlarda bulunmakla beraber büyük oranda temel İslâmî inançları benimseyip bunları Hakk-Muhammed-Ali üçlemesiyle formüle eden, Ehl-i beyt merkezli bir dünya ve ahiret görüşünü benimseyen, diğer gruplarla özellikle öteki olarak kabul ettikleri ile ilişkilerinde tevellâ ve teberrâyî temel prensip olarak gören, ilham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak kabul eden, eline-diline-beline sahip olmayı temel ahlâkî ilke olarak benimseyen,

³ Nitekim epistemolojik anlamdaki bu farklılık Alevîler arasında tartışmalara sebep olmakta, hatta ilham ve keşfi kabul etmediği halde kendisini Alevî olarak isimlendirenlere bu kullanımlarından dolayı itiraz edilmektedir. Bu bağlamda, burada "Geleneksel Alevîlik" ifadesi ile anlatılmaya çalışılan Alevîliğin, "asıl Alevîlik olduğu, bu geleneksel yapı dışında önerilen Alevîlik türlerinin Alevîliği ifade etmediği, dolayısıyla bu uydurulan yeni yolların Alevîlik olarak adlandırılmaması, aksine Alevî kelimesi haricinde başka kelimelerle isimlendirilmesi gerektiği" hususunun ısrarla dile getirildiği görülmektedir. Yaman, a.g.e., s. 16.

⁴ Alevîlik için homojen bir inanç sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Zira, sözlü kültür olmasına bağlı olarak Alevîlik'te inanç sisteminin gelişiminin daha çok yeni inançların eskilerinin yanına eklenerek tederîcî bir yapı içerisinde oluşması ve bu sistemin, kökenleri değişik mekan ve zamanlarda bulunan öğeleri içermesine ek olarak İslâmlaşma sürecinde karşılaşılan bir takım mezhebî etkiler sebebiyle farklı yaklaşımlar sonucu ortaya çıkan farklı anlayışları da barındırması dolayısıyla, Alevîlik hakkında sistematik ve herkesi bağlayıcı bir homojen inanç sisteminden söz etmek mümkün değildir. İlyas Üzümlü, *Günümüz Alevîliği*, İSAM Yay., İst., 1997, s. 67; Temel Yeşilyurt, "Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu", *İslâmîyât*, c. VI, S. 3, Ankara, 2003, s. 13-14. Alevîlik'teki senkretik inanç sistemini oluşturan ve kökenleri değişik mekan ve zamanlarda bulunan unsurların, eski Türk dini, süffîlik yoluyla sızmış gnostik ve Yeni Eflatuncu, Manici ve Budacı öğeler ve Yahudi-Hıristiyan kalıntıları vb. olduğu hakkında bkz. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, Otağ Matbaacılık, İst., 1977, s. 212; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İst., 1983, s. 18-21; İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İst., 1994, s. 17, 44-45; a.yazr., *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İst., 1999, s. 233-238; Yeşilyurt, a.g.m., s. 13.

⁵ Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmîyât*, c. VI, S. 3, Ank., 2003, s. 124.

⁶ Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik*, Berfin Yay., İst., 1995, s. 206.

⁷ Bu duruma göre Tokat bölgesinde kendi içlerinde alt grupları da barındıran dört ana grubun bulunduğu görülmektedir. Bölgedeki yoğunluklarına göre sıralanacak olursa, bunlar; Bektaşîler, Hubyarlılar (Sıraçlar), Erdebilliler ve Keçeci Babalılar'dır.

soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram ya da bir ortak üst addır.

Soya dayalı tarikatlar⁸ olarak dinî hayatlarını sürdüren ve bütün kabul ve uygulamalarını tasavvufî kalıplar içerisinde ifade eden Alevilik'te, yukarıdaki tanımda görüldüğü üzere Ehl-i beyt inancı, Hakk-Muhammed-Ali inancıyla beraber en önemli yeri tutmaktadır. Nitekim, Alevilik'te, yaratılış, ilham ve keşf, velâyet, mehdîlik, tarikat silsilesi, dedelerin seyyidliği, tevellâ-teberrâ, şefaat ve ahiretle ilgili bazı kabuller gibi Aleviliğe ana karakterini kazandıran pekçok konu Ehl-i beyt inancı ile bağlantılı olarak şekillendirilmiştir. Bu da Ehl-i beyt'in Alevilik için ne kadar önemli bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu makalede, Alevilik'teki Ehl-i beyt anlayışı; kelimenin, sözlük ve ıstılah anlamı ve kavramın tarihsel süreci genel hatlarıyla verildikten sonra, Alevilik'te bu kavramla bağlantılı olarak ele alınan Ehl-i beyt ruhu, Oniki İmam, tevellâ ve teberrâ, velâyet, silsile, seyyidlik vb. unsurların işlenmesiyle ortaya konulacaktır.

1. EHL-İ BEYT KAVRAMI VE TARİHSEL SÜREÇTE KAZANDIĞI ANLAMLAR

Kelime olarak, aile, yakın akrabalar, eş, bir bölgenin halkı, bir yerde bulunan insan topluluğu, bir kimsenin etrafında ona inanan ve tabi olan insanlar, taraftarlar, bir şeyi hak eden, layık olan anlamlarına gelen Ehl⁹ kelimesi ile; genel kullanımda sukûnet ve konaklama yeri anlamlarında çadır ve binanın her ikisini kapsamakla birlikte, özelde kişinin evini, hanesini, çadırını, köşkünü veya sarayını ifade eden "Beyt"¹⁰ kelimesinin bir arada kullanılmasından oluşturulan Ehl-i beyt tamlaması, "ev halkı", "hane halkı" anlamına gelmektedir.¹¹

"Ehl-i beyt" tamlamasının Araplar arasında İslâm öncesinde de kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre ehlu'l-beyt/ehlu'l-buyûtât, beytu'r-racül ve beytu'l-kavm lafızlarıyla kullanılan bu tabir, daha çok beyt kelimesinin çoğulu (çoğulun çoğulu/cemu'l-cem) olan buyûtât ifadesiyle kullanılmış, bununla da yerine göre kişinin hanımı, çocuk-çocuğu, kabilenin şeref ve nesebini kendisinde toplayan yetkili ve nüfuzlu kişi ya da kişiler ve aileler kastedilmiştir. Böylece bu kullanım, İslâm öncesi Arap toplumunda, her kabilenin misafirperverlik, binicilik, savaş tekniği, kahramanlık ve sayı bakımından çokluk vb. konularda kendisinin üstün olduğu noktasındaki güçlü kabilecilik hislerinin doğal neticesi olarak ortaya çıkmıştır.¹²

İslâm literatüründe, "ehl" yerine âl ve itre gibi eş anlamlı kelimelerin kullanı-

⁸ Alevilik, Bektâşiliğin Babağan kolu hariç bütünüyle soy sürmeyi ana prensip olarak kabul eder. Nitekim, Bektâşiliğin Çelebi kolu da soy sürmektedir.

⁹ El-Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-isbahânî, el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân, haz.: Muhammed Ahmed Halefullah, Mektebetu'l-Ancelo'l-Mısıryye, Kahire, ty., s. 36; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, Dâru'l-Maârif, Kahire, ty., c. I, s. 163; Muhammed b. Ali b. Ali b. Muhammed et-Tehânevî, Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn, haz.: Ahmed Hasan Besic, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, c. I, s. 117.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., c. I, s. 392; Tehânevî, a.g.e., c. I, s. 149-150.

¹¹ İbn Manzûr, a.g.e., c. I, s. 393; Mustafa Öz, "Ehl-i beyt", DİA, c. X, İst., 1994, s. 498; Bahâüddin Varol, Ehl-i Beyt Gerçeği, Şamil Yay., İst., ty., s. 33. Kelime anlamı itibariyle, evde oturanları ve evde bulunanları ifade eden bu tamlamaya kavram olarak daha farklı anlamlar yüklenmiştir. "Ehl-i beyt" bir kişiye izafe edildiğinde, o kişinin eşini, çocuklarını ve yakın akrabalarından olan bütün erkek ve kadınları içerisine alan bir anlam kazanmaktadır. Varol, a.g.e., s. 33.

¹² Ayrıca Arap kabilelerinin her birinin Ka'be'de putları vardı ve onun çevresinde hakim kabileyi/soyu ve siyâsî otoriteyi temsilen kendilerine ait evleri (buyûtât) vardı. Siyâsî, askerî ve dinî bakımdan önemli etkiye ve nüfuza sahip soy ve kabileleri temsil eden buyûtât ya da buyûtâtü'l-'arab ise Ka'be'yi korumak, onu ziyaret edenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştu. Varol, a.g.e., s. 33; Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt' Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreci İçinde Semerelendirilmesi", İslâmiyât, c. III, S. 3, Ank., 2000, s. 100-101.

labildiği kavram, Âlu'l-beyt, Ehlü beyt'i Rasûlillâh, Âlu'n-Nebî, Âlu beyti'n-Nebî şeklinde de ifade edilmiştir.¹³ Ehl-i beyt ifadesi Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçen Ehl-i beyt ile Hz.İbrahim ve Hz.Muhammed'in hanımları¹⁴ ve Hz.Musa'nın ev halkı kastedilmiştir.¹⁵

Ehl-i beyt kavramı hadislerde de farklı şekillerde kullanılmıştır.¹⁶ Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda, hadis literatüründeki Ehl-i beyt'le ilgili hadislerin; "Ehl-i beyt'in tanımlanmasına yardımcı olanlar ve bunun haricinde Ehl-i beyt'in önem ve faziletini ortaya koyanlar" olmak üzere iki ana grupta ele alındığı görülmektedir.¹⁷

İslâm kültüründe, Ehl-i beyt ifadesinin Kur'ân ve hadislerdeki kullanımına bağlı olarak, "Ehl-i beyt'in kim olduğu" hakkında değişik kabuller söz konusu olmuştur. Bunlar genel olarak sıralanacak olursa şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Ehl-i beyt, sadece Hz.Peygamber'in hanımlarıdır;¹⁸ sadece, Hz.Peygamber, Hz.Ali, Hz.Fatıma, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'dir; Hz.Peygamber'in çocukları, hanımları ve Ehl-i Kisâ'dır; Ehl-i Kisâ, Vâsile b. Eskâ, Ümmü Seleme ve Selmân-ı Fârisî'dir; Hz.Peygamber'in hanımları ve çocuklarının da dahil olduğu bütün akrabalarıdır; sadakanın kendisine haram olduğu kimselerdir; Hz.Peygamber'in ümmeti veya bütün müttakî mü'minlerdir.¹⁹

Kur'ân ve hadislerle çizilen bu çerçevenin dışında, kavramın, İslâmî dönemde de İslâm öncesindeki bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Daha çok siyâsî mücadelelerde sıklıkla kendisine müracaat edilen bu kavram, özellikle Muâviye tarafından, iktidarını meşrulaştırmak ve sağlamlaştırmak için kullanılmıştır. Zira ondan önce, ne Hz.Ali ne de Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin Ehl-i beyt'le ilgili iddialarla ortaya çıkmışlardır.²⁰ Nitekim, dînî ve ahlakî bağların eskisi kadar güçlü olmadığını anlayan, iktidarını güçlendirmek için kabilecilik anlayışını esas alan ve kendisinin Hz.Peygamber'in akrabası olduğunu iddia eden Muâviye, özellikle, haksız yere öldürülen Hz.Osman'ın kanını talep ederek, hilafeti ondan tevarüs ettiğini ileri

¹³ Varol, Ehl-i Beyt Gerçeği, s. 33; Gülgün Uyar, Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı, Gelenek Yay., İst., 2004, s. 31-33.

¹⁴ Kur'ân, Hûd (11):73; Kur'ân, Ahzâb (33): 31-32.

¹⁵ Kur'ân, Kasas (28): 11-12. Bu ayetlerle ilgili olarak gerek Sünnî gerekse Şii müfessirlerin görüşlerini topluca görmek için bkz.: M.Bahaüddin Varol, Ehl-i Beyt –Kavramsal Boyut-, Yediveren Yay., Konya, 2004, s.49-55.

¹⁶ Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz.: Yusuf Açıkkel, Hadislerde Ehl-i Beyt, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001.

¹⁷ Ehl-i beyt'in tanımlanmasına yardımcı olan hadisler; a. Hz.Peygamber'in hanımlarının kastedildiği hadisler, b. Ev halkı, aile ya da evde bulunan insanların kastedildiği hadisler, c. Hz.Peygamber'in yakın akrabalarının kastedildiği hadisler ve d. Ehl-i beyt olduğu ifade edilen kişilerden bahseden hadisler olmak üzere, ifade ettikleri farklı anlamlara göre tasnife tabi tutulmuştur. Varol, Ehl-i Beyt –Kavramsal Boyut-, s. 55-64. Ehl-i beyt'in fazileti ile ilgili görülen ayet ve hadisler için bkz.: Varol, Ehl-i Beyt –Kavramsal Boyut-, s. 137-158.

¹⁸ Ahzâb sûresindeki ayetten sadece Hz.Peygamber'in hanımlarının anlaşılması gerektiği düşüncesinin doğru olduğunu vurgulayan Kutlu, konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Çünkü bu ayet, rivayet edildiğine göre, hicretin 6. yılında inmiştir. Hz.Fâtıma, Hz.Ali ile hicretin ikinci yılında evlenmiş ve Hz.Hasan ile Hz.Hüseyin, bu ayet inmeden iki üç yıl önce hicretin 4. ve 5. yılında doğmuştur. Hz.Ali'nin evlendikten sonra Hz.Peygamber'den ayrıldığı ve başka evde oturduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumda Hz.Peygamber'in damadı Ali ve kızı Fâtıma'yla, onların çocukları ev halkından sayılamaz. Eğer onlar başka evde oturmalarına rağmen, bu ayetin kapsamına girselerdi, o tarihlerde Hz.Peygamber'in iki kızıyla evlenmiş olan –her ne kadar birisi yaşıyor idiyse de- Hz.Osman'ın da Ehl-i beyt kapsamına girmesi gerekirdi. Bu ayet, Şîa tarafından Ehl-i beyt'e yüklenen karizmanın, Kur'ân'dan hiçbir vahyi temeli bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır." Kutlu, "Ehl-i beyt", s. 106.

¹⁹ Bu başlıkların detayları için bkz.: Varol, Ehl-i Beyt –Kavramsal Boyut-, s. 65-98.

²⁰ Kutlu, "Ehl-i Beyt", s. 109.

sürmüş, bunu da Hz.Osman'ın akrabası ve Ehl-i beyt'i olduğu ilkesine dayandırmıştır.²¹

Hicrî I. asırdaki siyâsî mücadelenin ana taraflarından birisi olan Hâşimîler de aynı şekilde mücadelelerinin temelini Ehl-i beyt düşüncesine dayandırmışlardır. Bu grup da Ehl-i beyt tabirini, Abbas ile Hz.Ali'nin soyu dahil bütün Hâşimîler'i kapsayacak şekilde kullanmıştır.²² Hicrî I. asrın sonlarında bu kavramın Hz.Ali'nin Hz.Fâtıma'dan olan çocuklarına henüz tahsis edilmediği görülmektedir. İlk Şîî hareketlerin²³ Hz.Ali'nin diğer hanımından olan Muhammed el-Hanefiyye adına yürütülmesi bunun açık göstergesidir. Muhammed el-Hanefiyye'nin Hz.Peygamber'in torunlarından olmamasına rağmen kendisi adına, Ehl-i beyt propagandası merkezli hareketlerin ortaya çıkması, kendisinin Ehl-i beyt'ten kabul edilmesi için Hz.Ali soyundan, dolayısıyla Hâşimîler'den olmasının yeterli görüldüğünü ortaya koymaktadır.²⁴

Zamanla Ehl-i beyt kavramında, hicrî I. asırdaki telakkîlerde bir değişme olmuş ve nihayet Hâşimî Ehl-i beyt'i'nden Oniki İmam Ehl-i beyt'i'ne doğru bir anlam kayması yaşanmıştır. Emevî-Hâşimî mücadelesinden sonra Tâlibîler ve Abbâsîler'den oluşan Hâşimîler'in kendi içlerindeki mücadele sürecinde, imametın genelde Hâşimîler'de veya Alioğulları'ndan Hz.Hasan veya Hüseyin'in soyundan herhangi bir Ehl-i beyt mensubunda devam ettiğini savunan kişiler ya da grupların her birisi, Şîî bir fırka olarak tarih sahnesinde ve eserlerde yerlerini alırlarken; bu fırkalar sahip oldukları daha önceki din, felsefe ve kültür havzalarına ait motifler çerçevesinde, tabi oldukları imamları meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Böylece, Ehl-i beyt kavramının içerisinde vasîlik, mehdîlik, ilâhî nur, hulûl, karizmatik liderlik, rec'at, bedâ, takiyye vb. aşırı fikirler de yerini almıştır. İşte bu mirası devralan Oniki İmam ya da İmâmiyye Şîası, başlangıçta Ehl-i Kisâ rivayeti çerçevesinde ele aldığı Ehl-i beyt kavramı içerisinde, Oniki İmamı almış ve artık masumiyet, velâyet vb. bütün doktrinleriyle bu çerçeveye dayanan bir imâmet nazariyesi oluşturarak, bunu temel inanç esaslarından bir unsur haline getirmiştir.²⁵

Ehl-i beyt kavramının Anadolu'ya girişinin ise Mufaddıla Şîliği'nin tipik bir tezâhürü olarak görülen, "Hz.Ali'nin üstünlüğünü kabul etmek, Ehl-i beyt'e muhabbet beslemek ve diğer sahabeye saygıda kusur etmemek vb."²⁶ esaslar ve yine Ehl-i sünnet başta olmak üzere bütün gruplarca benimsenen "bu kişilerin Hz.Peygamber'in akrabaları olmaları sebebiyle her zaman sevgi ve saygıya layık oldukları"²⁷ prensipleri çerçevesinde görülebilecek bir anlayış doğrultusunda, dönemin tasavvuf hareketleri kanalıyla gerçekleştiği muhakkaktır. Safevîler'den sonra bu anlayış, Anadolu'daki Safevî taraftarları ya da bu etkiye maruz kalan

²¹ Kutlu, "Ehl-i Beyt", s. 110.

²² Kutlu, "Ehl-i Beyt", s. 110. Bu dönemde yürütülen mücadelelerle ilgili olarak bkz.: Uyar, a.g.e., s. 75-131.

²³ İlk Şîî hareketler olarak değerlendirilen Hucr b. 'Adiy, Tevvâbun, Kerbelâ, Muhtâr es-Sekaff hareketlerinin, hilafeti Hz.Ali'nin Hz.Fatıma'dan gelen soyuna tahsis etmek için gerçekleştirilen birer Şîî hareket olmadıkları, bunların sadece Emevî-Hâşimî mücadelesi çizgisinde gelişen siyâsî hareketler oldukları ile ilgili olarak bkz.: Hasan Onat, Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîliği, TDV Yay., Ank., 1993, s. 44-114; M.Bahaüddin Varol, Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt, Yediveren Yay., Konya, 2004, s. 319-322.

²⁴ Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ve çevresinde cereyan eden hadiseler için bkz: M.Bahaüddin Varol, Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli, Konya, 2004, s.44-46; Kutlu, "Ehl-i Beyt", s. 111-112; Uyar, a.g.e., s. 133-150.

²⁵ Kutlu, "Ehl-i Beyt", s. 112-114.

²⁶ M. Saffet Sankaya, Anadolu Aleviliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII. Yüzyıl), Ötüken, İst., 2003, s. 36-37.

²⁷ Varol, Ehl-i Beyt –Kavramsal Boyut-, s. 114-115.

gruplar arasında, özellikle günümüzdeki yapısını büyük oranda bu etkiyle kazanan Alevîlik'te, siyâsî Oniki İmam Şîliği kalıpları içerisinde bir anlama oturtulmuştur.²⁸

2. ALEVÎLİK'TE EHL-İ BEYT ANLAYIŞI

Ehl-i beyt kavramının kelime ve ıstılah anlamları verildikten ve tarihsel süreçte ne tür anlamlar yüklendiği ile ilgili ortaya konulan bu genel çerçeveden sonra, günümüz Alevîlerinde bu kavramın nasıl anlaşıldığı ve kavramla bağlantılı konuların durumu ele alınabilir.

Günümüzde, "Ehl-i beyt kimdir?" şeklinde kendilerine yöneltilen soruya, bölgede mülâkâta tabi tutulanlar tarafından öncelikle, "Hz.Muhammed, Hz.Ali, Hz.Fâtıma, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'dir" şeklinde cevap verildiği görülmektedir.²⁹ Buradan da günümüz Alevîleri'nin temelde Ehl-i beyt kavramını Ehl-i Kisâ³⁰ hadisi çerçevesinde algıladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Alevîler'de üçler, beşler, yediler... şeklinde devam eden yapılandırılmada beşler'in yine Hz.Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'den oluşturulması bunun açık göstergesidir. Bununla birlikte Selman-ı Fârisî'nin de Ehl-i beyt'ten kabul edildiğine şahit olunmaktadır.³¹ Bu da yine yukarıda hadisler çerçevesinde kabul edilen Ehl-i beyt telakkîlerinden birisiyle uyumaktadır.³²

Ehl-i beyt'in kim olduğu konusunda bu beşli ve Selmân-ı Fârisî gibi eklemeli özel bazı kabullerin yanı sıra bu kavramın içerisine Oniki İmam'la ilgili bazı anlayışların da yerleştirildiği görülmektedir. Önceden ifade edildiği gibi, daha çok Safevî etkiyle Alevîler arasında yaygınlaşan kabulün, bu çerçevede çeşitli boyutlarda ele alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim mülâkâtlar esnasında, Ehl-i beyt'le ilgili Oniki İmam çerçevesi telakkîlerin Alevîler arasında farklı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, Ehl-i beyt, Hz.Peygamber, Hz.Fâtıma ve Oniki İmam'dır,³³ Oniki İmam'la

²⁸ Kendilerini Ehl-i Beyt'e dayandıran veya kendi prensipleri içinde Ehl-i beyt sevgisini ön planda tutan diğer gruplarda ise Ehl-i beyt kavramıyla ilgili Oniki İmamcı yaklaşımın olmaması olayın daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitekim, Osmanlı Devleti, Safevîler tarafından yürütülen Şîlikteki Oniki İmam esasına dayandırılan bir Ehl-i beyt propagandası karşısında, yine Ehl-i beyt sevgisini ön plana çıkaran bir Sünnî tarikat olan Halvetiyye'yi desteklemiş; bu desteğe bağlı olarak da Halvetiyye tarikatı döneminde Anadolu ve Balkanlar'da faaliyet gösteren en büyük Sünnî tarikat olma hüviyetini kazanmıştır. Saim Savaş XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik, Vadi Yay., Ankara, 2002, s. 144-146.

²⁹ Mülâkâta tabi tutulan bütün şahısların bunu vurguladıkları görülmektedir. Ayrıca bkz.: Aşık Durmuş Günel, El Ele El Hakk'a, Can Yay., İst., 2000, s. 62.

³⁰ Ebu'l-Hüseyin b. Müslim el-Haccâc, Sahîhu Müslim, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, Kahire, 1954, 44/Fedâilu's-Sahâbe, 61 (IV, 1883); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, Sünen, thk.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut, 1987, 48/Tefsîru'l-Kur'ân, 34 (V, 327); Ahmed b. Hanbel, Müsned, Müessesetü Kurtuba, yy., ty., c. IV, s. 107. Farklı lafızlarla rivayet edilen hadise göre, Hz.Peygamber bir örtü ile çıkmış, sonra bu örtünün altına Hz.Ali, Hz.Fâtıma, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'i alarak bunların Ehl-i beyt'i olduğunu söylemiş ve kendileriyle ilgili dua etmiştir. Hadis'in orijinal metninde örtü kelimesi karşılığında "Kisâ" kelimesinin kullanılmasından hareketle Ehl-i Kisâ hadisi olarak bilinen bu hadiste ifade edilen kişilerle ilgili daha çok Âl-i Abâ kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda Hamse-i Âl-i Abâ ifadesinin yanı sıra Farsça Pençe-i Âl-i Abâ ibaresi de kullanılmıştır. Bkz.: Ethem Ruhi Fıçlalı, Türkiye'de Alevîlik Bektâşilik, Selçuk Yay., İst., 1994, s. 234; Süleyman Uludağ, "Âl-i Abâ", DİA, İst, 1989, c. II, s. 306-307.

³¹ Ali Gökvelioğlu Dede, 1933 Sivas Yıldızeli Esençay (Cenikdere) doğumlu, Kızıldeli Evlatları'ndan Bektâşî Dedesi.

³² Selman-ı Fârisî'nin de Ehl-i beyt'ten sayıldığına ilişkin rivayet için bkz.: İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, c. IV, s. 83.

³³ Mustafa Temel, 1938 Almus Hubyar doğumlu, Hubyar Tekkesi Postnişini, Eyup Yıldırım, 1931 Tokat Çerçi doğumlu, Zeyne'l-Abidin Ocağı, Bektâşî Dedesi, Fazlı Doğan, 1929 Niksar Akgüney doğumlu, Bektâşî Dedesi, Hüseyin Yıldız, 1939 Zile Akkılıç doğumlu, Bektâşî Dedesi, Bektaş Aldemir, 1952 Zile Çakırçalı doğumlu, Şah İbrahimi Dedesi, Saduk Dere, 1933 Keçeci doğumlu, medrese eğitimi almış,

beraber eşleridir,³⁴ Oniki İmam ve neslidir.³⁵

Oniki İmam'ı Hz.Hüseyin'in soyuna hasreden, Oniki İmam soyundan gelenlerin Evlâd-ı Rasûl olduklarını, Hz.Ali'nin diğer hanımlarından olan çocuklarının ise Evlâd-ı Ali şeklinde isimlendirildiklerini söyleyen ve bu noktada Hz.Hasan'ın kendisinin imam olmasına rağmen çocuklarının imam olmadıklarını benimseyen Alevîler,³⁶ bu konuda İmâmiyye ile aynı kabule sahip olmuşlardır.³⁷ Bu kabulde Safevî etkinin oldukça önemli olduğunda şüphe yoktur. Konuya ilişkin Pir Sultan'ın bir şiirinden bazı dörtlükler şu şekildedir:

*Oniki İmam'a uyanlardanız Biatimiz aldık biz de uludan
Hakk'a doğru gider bu yollarımız Mürvet kimden kaldı, Hz.Ali'den
Biz âlü evlâdı sevenlerdeniz Bizim ikrârımız kâlû beliden
Her seher tesbih eder dillerimiz Eldedir etekte bu ellerimiz
Oniki İmam'ın bizdedir nuru Düzül Pir Sultan'ım katara düzül
Şâh-ı Velâyet'in bizdedir sırrı Biz de ikrâr verdik kadimü ezel
Açıktır aynamız, gönlümüz duru Bir sevdaya düştük sevdası güzel
Sedefli mercanlı gönüllerimiz Vardır türlü türlü hayallerimiz.³⁸*

3. EHL-İ BEYT KAVRAMIYLA BAĞLANTILI BAZI TELAKKİLER

Zaman içerisinde Ehl-i beyt'le ilgili kabullerini şekillendiren ve İslâm kültüründeki anlayışa paralel temel kabullerini muhafaza etmekle beraber, daha çok Ehl-i beyt kavramını, Oniki İmam'la bağlantılı olarak anlamlandıran Alevîler, bu çerçevede bazı telakkîler geliştirmişler ve bütün inanç ve zihniyet dünyalarını bu bağlamda kurgulamışlardır. Nitekim, Ehl-i beyt ruhu ve Oniki İmam inancına bağlı olarak, İmamların masumiyeti,³⁹ hilâfet, tevellâ-teberrâ anlayışı, mehdîlik vb. hususlara ek olarak, tasavvuf anlayışlarının temel hareket noktalarını oluşturan velâyet, seyyidlik, silsile vb. konular, şefaata, ahiretle ilgili bazı kabuller, Ehl-i beyt anlayışına bağlı olarak ele alınmıştır:

a. Ehl-i beyt Ruhü ve Oniki İmam

Bu noktadaki temel kabule göre, Allah tarafından ilk olarak yaratılan şey Ehl-i beyt ruhu ya da nurudur, bu nur bütün peygamberler tarafından taşınmış, Abdülmuttalib'te ikiye ayrılmış; bunlardan biri Abdullah'a diğeri de Ebû Tâlib'e geçmiştir. Hz.Peygamber Hz.Fatıma'yı Hz.Ali ile evlendirince, ikiye ayrılan bu nur tekrar birleşmiştir. Bu nur Hz.Ali ile Hz.Fâtıma'nın evliliğinden doğan, Hz.Hüseyin soyundan gelen ve böylece Evlâd-ı Rasûl olan nesli tarafından taşınır.⁴⁰ Bu kişiler özellikle Ehl-i beyt ruhunu taşımış olmalarından dolayı hatadan uzaktır, arınmıştır,

→ →

Keçeci Babalı Dede.

³⁴ Mehmet Kurt, 1947 Zile doğumlu, Babacı (Anşa Bacılı) Hubyarlı Dede.

³⁵ Dursun Şahin. 1982 Almus doğumlu, dede soylu, Kul Himmetli (Erdebil).

³⁶ Ali Gökvelioğlu.

³⁷ Emrullah Eraslan, 1930 Niksar Ataköy doğumlu, Alevî Hocası, Güvenç Abdal ocağı tâlibi, Bektâşi.

³⁸ Şiirlerin metinlerine müdahalede bulunulmamış, alıntının yapıldığı yerlerdeki şekilleri muhafaza edilmiştir. Şiirin tamamı için bkz.: Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri, Özgür Yay., İst., 1989, s. 360.

³⁹ Hüsnüye'de Peygamber ve İmamlarla beraber evliyânın da masum oldukları dile getirilir. Bkz.: Hüsnüye, haz.: Ali Toprak, Ant Yay., İst., 1997, s. 43-53.

⁴⁰ Ali Gökvelioğlu. Nitekim Buyruklar'da da Pir'in ancak Evlâd-ı Rasûl'den olabileceği vurgulanmaktadır. Bkz.: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, haz.: Adil Ali Atalay, Can Yay., İst., 1998, s. 26, 30, 44; Erdebili Şeyh Safi ve Buyruğu, haz.: Mehmet Yaman, İst., 1994, s. 42, 67.

nefislerine hakim olmuşlardır.⁴¹ Bu kişilerin çocuklarından en layık olanlarına, Allah tarafından verilen, ruhu taşıma durumuna bağlı olarak yol gösterici olan bu imamlar zâhir ve bâtında gerçek imamlardır.⁴²

b. Tevellâ ve Teberrâ

Ehl-i beyt ruhunu taşıyan bu kişiler gerçek imam olduklarına göre, her hâlükârda kendilerine uymak gerekir. İşte bu noktada tevellâ ve teberrâ kavramları geliştirilmiştir. Dînî olmaktan çok, siyâsî mücadelelerde taraftarlar arasında sıkı bir bağ oluşturmaya yönelik bir işlev için ortaya atıldığı anlaşılan bu kavramların, sonuçta dînî boyutta algılandığı ve bir inanç esası haline getirildiği görülmektedir. Anadolu'ya Safevîler tarafından sistemli bir şekilde getirilen⁴³ söz konusu inanca göre "Ehl-i beyt imamlarına bağlanmak, onları hem dünya hem de ahiret işlerinde tek hakim görmek, onları sevenleri sevmek ve sevmeyenleri de sevmemek" bu yolun esaslarından kabul edilmiştir.⁴⁴

"Tarikata giriş" ya da "ikrâr cemlerinde" dedenin tâlipten istediği olmazsa olmaz şartlardan birisi teberrâ ve tevellâ inancıdır. Buna göre "tevellâ ve teberrâ hak mıdır?" şeklinde yöneltilen soruya verilen "haktır" cevabıyla, bu inanç taraflarca onaylanır ve ikrâr yerine getirilmiş olur. Ayrışmayı sembolize eden bu anlayışın - özellikle Muâviye ve Yezid'in şahsında- Emevîler'le yoğunlaştırılan bir içerikle, Ehl-i beyt'i kendi anlayışlarıyla sevmediklerine inandıkları, kendileri dışındaki herkes için söz konusu edilerek ele alındığı görülmektedir. Buradaki asıl hedef kitlenin Emevîler'le özdeşleştirilen Sünnîler olduğunda ise şüphe yoktur. Bu hususun şîrlerde de oldukça önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Aşağıdaki beyit bu kabul için güzel bir örnektir:

*Kıl Yezid ile Havârici tüket kalmaya hiç
Neşe kim Ca'ferî mezhepte talebkâr değil.*⁴⁵

c. Velâyet

Alevîler'in velâyet anlayışlarının temelinde Ehl-i beyt ruhunu ya da nurunu taşımakla ilgili kabuller yatmaktadır. Hakk-Muhammed-Ali inancını temel inanç olarak kabul eden, bu üçlemeyi ulûhiyyet-nübüvvet-velâyet kalıbında anlayan⁴⁶ ve daha çok bu şekilde ifade eden Alevîlik, velâyet hususunu büyük ölçüde Ehl-i beyt ruhu taşımakla sınırlandırmıştır. Tasavvufdaki dört kapı kırk makam prensibini

⁴¹ Ali Gökvelioğlu, Haydar Çelebi, 1952 Zile doğumlu, Bektâşi, tâlip, İbrahim Günay, 1932 Turhal Ulutepe doğumlu, Hubyar Dedesi.

⁴² Ali Gökvelioğlu, Haydar Çelebi, Hüseyin Yıldız, Bektaş Aldemir. İmametle ilgili kabullerinin kırtas olayı, Gadirhum vb. olaylar ve vasiyet doktrini çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

⁴³ Nitekim Hacı Bektaş Velî'de Oniki İmam inancı bulunmadığı gibi Oniki İmamcılıkla bağlantılı olarak oluşturulan tevellâ ve teberrâ anlayışları da bulunmamaktadır. Bkz.: Esad Coşan, Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât, Seha Neşriyat, Ank., ty. s. XXXVII.

⁴⁴ Bütün dedeler tevellâ ve teberrânın asıl olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim bu hususa Buyruklar'da da kuvvetli bir vurgunun yapıldığı görülmektedir. Bkz.: İmam Cafer Buyruğu, s. 21; Şeyh Sâfi Buyruğu, s. 41, 74. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz.: Fığlalı, a.g.e., s. 235-236; Yaman, a.g.e., s. 286; Rıza Zelyut, Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Yön Yayıncılık, İst., 1998, s. 228; Haydar Kaya, Alevi Bektaşî Erkânı, Evrâd'î ve Edebiyatı, Engin Yayıncılık, İst., 1996, s. 167-182; Ali Ağa Varlık, İslamiyetin Özü ve Alevilik-Bektaşîlik, Can Yay., İst., 2000, s. 27.

⁴⁵ Şah İsmail Hatâyî'nin bu deyişi için bkz.: Nejat Birdoğan, Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları, Kaynak Yay., İst., 2001, s. 276. Bu konuda başka bir örnek için bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 363.

⁴⁶ Buna göre, Hakk ilah; Muhammed peygamber; Ali ise velâyet kapısının piridir. Bu anlayışta Hakk-Muhammed-Ali inancındaki unsurların her birinin nitelik ve görevlerinin belirlenmiş olduğu ve olayın ulûhiyyet-nübüvvet-velâyet bağlamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışın mülâkâta tabi tutulan bütün Dedelerce hemen hemen bu şekilde kabul edildiği beyan edilmiştir. Nitekim konuyla ilgili yazılanlarda da bu hususun işlendiği görülmektedir. Bkz.: Bedri Noyan, Bektaşîlik Alevîlik Nedir, Ankara, 1985, s. 54; Kaya, a.g.e., s. 70; Cemal Şener, Alevilik Nedir Şaha Doğru Giden Kervan, Ant Yay., İst., 2000, s. 97.

benimseyen Alevilik'te, tasavvuftaki "bu prensibin gereklerini yerine getiren herkesin velâyet payesini alabileceği" şeklindeki genel görüşten farklı olarak, meselenin sadece Ehl-i beyt ruhu taşıyan kişilere hasredilmesini, bunların tasavvuf anlayışlarını "kabile hayatına göre şekillenen sosyal hayatlarına paralel olarak oluşturdukları" hususu ile ilgili görmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Alevilik'teki bu anlayışa göre, ilham ve keşfe muhatap olabilmek için öncelikle Ehl-i beyt ruhu taşımış olmak gerekmektedir. Bu da ancak söz konusu ruhun taşıyıcısı olan Oniki İmam'ın soyundan gelmekle mümkündür.⁴⁷ Nitekim bu anlayışın, ozanların deyişlerinde de vurgulandığı görülmektedir. Yeminî, bu paralelde şunları söylemektedir:

*Bilirsiniz ki benim hatem-i nübüvvet Nübüvvet devri bende ola ahir
Benimdir şer'i din içinde kuvvet Velayet devri ba'de ola zâhir
Ali'dir menba-ı nur-ı velayet On iki erdir bunların tamamı
Onun evladınıdır hem imamet Ki ıslah etmek için has u âmı⁴⁸*

Alevilikteki Ehl-i beyt ruhu veya nuru anlayışı ve bunun tasavvuf anlayışlarını şekillendirmesi çerçevesinde birkaç konuya daha değinmek gerekir. Bunlardan ilki, bu ruhu taşıdığına inanılan kişiler tarafından söylenen ve "deyiş", "nefes" ya da "deme" adı verilen şîirlerin "ayet" olarak isimlendirilmeleri; ikincisi Ehl-i beyt ruhu ve nuru ile bağlantılı olarak ele alınan seyyidlik, üçüncüsü de seyyidlikle de bağlantılı olan soy silsilelerinin Oniki İmam'dan biriyle Hz.Ali'ye dayandırılmasıdır.

d. Deyiş ya da nefeslerin "ayet" olarak isimlendirilmesi

Bilindiği gibi, Alevilik'te, Ehl-i beyt soyundan gelen, taşımış oldukları Ehl-i beyt ruhu sayesinde kendilerine ilham geldiğine, dolayısıyla keşf ehli olduğuna inanılan ve bundan dolayı da kendilerine evliyâ, ermiş, özellikle de bütün bu ana kabullerinin bir ifadesi olarak, "gerçek" dedikleri kişi ya da ozanlar tarafından söylenen şîirlere, Alevî literatüründe deyiş, nefes ve deme denir. Cem ayinlerinde saz eşliğinde okunarak ibadetlerin gerçekleştirildiği bu deyişler "ayet" olarak isimlendirilir. Bu isimlendirmede iki yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Bunlardan ilkinde göre, söz konusu deyişler Kur'an'daki konulardan bahsetmiş olmaları, Kur'an'dan esinlenerek söylenmeleri ya da bunların herbirinin bir çeşit Kur'an tefsiri olması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴⁹ İkincisine göre ise, bu deyişlerin "ayet" olarak isimlendirilmesi, "bunların doğrudan Allah'ın ilhamı ile olması dolayısıyladır. Bunlar doğrudan Allah'ın ilhamı ile olduğuna göre, yine Allah'ın vahyi olan ayetlerle aynı ve hatta daha üstün bir mertebededir. Dolayısıyla bu mantıkta deyişlerin ayet olarak isimlendirilmesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. İlham ile söylendikleri için, Allah'ın ayetlerle gerçekleştirmek istediği murad deyişlerle sağlanmaktadır."⁵⁰ Geleneksel Alevilik'te deyişlerle ilgili kabulün daha çok ikincisi olduğu görülmektedir. Nitekim batını karakterin ağır bastığı bu kültürde böyle bir anlayışın olması son derece doğaldır. Hatta bu anlayış sonucunda bu gruplar arasında ilham ve keşfin vahye öncelenerek birinci derecede bilgi kaynağı olarak kabul edilebildiğinin altı çizilmelidir.⁵¹

⁴⁷ Bu noktada da kesin bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Kimisi velîliği de Ehl-i beyt ruhu ile ilgili görürken; kimisi de Ehl-i beyt ruhunu sadece Oniki İmam'da kabul edip, velîlik için dört kapı kırk makamın gereklerini yerine getirmek sûretiyle ilham ve keşfe muhatap olmanın söz konusu olacağını düşünmektedir. Fazlı Doğan.

⁴⁸ İsmail Özmen, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, c. II, s. 45.

⁴⁹ Mustafa Temel, Nesimi Yıldız, 1931 Zile Küçükaköz doğumlu, İmam Rıza ocağına bağlı Şihanlı aşireti Dedesi, Bektaşî. Fazlı Doğan, Saduk Dere. Saduk Dere, bu kullanımın yanlış olduğunu, Kur'an ayetlerinden başka hiçbir şeyin bu isimle anılamayacağını ısrarla vurgulanmaktadır.

⁵⁰ Hüseyin Yıldız, İbrahim Günay.

⁵¹ Ayrıca "ayet" denilen bu deyişler için kullanılan ikinci bir isimlendirme de "delil"dir. Rüstem Kurt,
→ →

e. Seyyidlik

Seyyidlik, bilindiği gibi değişik dînî oluşumlarda ya da Sünnî-Alevî pek çok tarikatta, tarikatın önderi durumundaki kişi veya sülâlelerin kendilerine meşrûiyet ya da bağılık kazandırmak için sıkça kullandıkları kavramlardan birisidir. Özellikle silsilelerini Ehl-i beyt'e dayandıran Sünnî tarikatlar ve bütün Alevîler'de, etnik olarak Arap olmayan kişilerin kendilerini Ehl-i beyt'e ve Hz.Peygamber'e dayandırdıkları bilinmektedir. Farklı etnik kökene sahip kimselerin, özellikle de asırlar boyu kabile hayatı yaşayan ve bu çerçevede dış evliliğe karşı şiddetle karşı olan grupların, gerçek anlamda Ehl-i beyt'le ilgili bir soy bağının kurulması mümkün olmasa da, bu tür gruplarda söz konusu kavramlarla ilişkilendirilen kişi ya da ailelerin oldukça önemli imtiyazlar kazandıkları ve bu konuların artık gerçekliklerinin sorgulanmayıp bir inanç bağlamında benimsendiği bilinen bir gerçektir.⁵² İslâm kültüründe daha çok seyidlik ve şeriflik şeklinde hem Hz.Hüseyin hem de Hz.Hasan'ın soyundan geldiklerine inanılan kişiler için manevî payeler verilerek bazı imtiyazlar tanınmakla beraber, bu husus Alevîlik'te genel anlayışları doğrultusunda sadece Hz.Hüseyin'in soyundan geldiğine inanılan seyidlerle ilgili görülmektedir. Bu anlamda Hz.Hasan'ın kendisinin imam olarak görülmesine rağmen soyundan gelenler için böyle bir payenin verilmediği daha önce ifade edilmişti. Ashında burada, tasavvuf anlayışları ve çeşitli motifler göz önünde bulundurulduğunda Alevîlikte Hz.Hüseyin'in ön planda tutulduğuna işaret edilmelidir.

f. Tarikat Silsileleri

Bilindiği gibi, tarikatlar meşrûiyetlerini dînî bir mesnede bağlamak için tarikat şeyhini Hz.Peygamber'e bağlayan bir silsile ileri sürmüşler⁵³ ve her ne kadar bir kesinlik yoksa da,⁵⁴ silsilelerini de dört halifeden birine dayandırmışlardır.⁵⁵ Dolayısıyla tarikatların en önemli unsurlarından birisi hiç şüphesiz silsile olmuştur. Tasavvufta "el ele, el Hakk'a" şeklinde ifade edilen bu esas, sūflerin zincir halkalarına benzeyen şeyhler vasıtasıyla dört halifeden biri kanalıyla Hz.Peygamber'e, ondan da Allah'a ulaşmak için kabul ettikleri bir esastır. Hz.Ali'nin silsiledeki konumu dolayısıyla zamanla 12 imamdan biri veya birkaçının bulunduğu silsilelere ayrı bir önem verilmiş ve bunlar altın silsile anlamında "silsiletü'z-zeheb" diye anılmışlardır.⁵⁶

→ →

1970 Zile Karşıpınar doğumlu, dede soylu, Babacı Hubyarlı.

⁵² Kutlu, "Ehl-i Beyt", s. 100.

⁵³ Süleyman Ateş, İslâm Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1992, s.112.

⁵⁴ Ateş, a.g.e., s. 112. Meselâ, Ma'ruf Kerhî (ö.200/816) sırrı, Davud Tâ'î (ö.165/781), Habîb el-'Acemî (ö.120/737) ve Hasan Basrî (ö.110/728) kanalıyla Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/660) yoluyla Hz.Peygamber'den almıştır. Ancak bu silsile şüphelidir. Zira Hasan Basrî çocukken Hz.Ali vefat etmiştir ve bir çocuğun Hz.Ali'den sırları öğrenmesi kabule şayan değildir. Değişik tarikatlar tarafından ileri sürülen silsilelerin tahkik imkanı olmadığı için ciddiye alınmayacağına ilişkin olarak bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, Veysel Karanî ve Üveysilik, Dergah Yay. İst., 1982, s. 72. Burada Ocak, Veysel Karanî ile ilgili olarak ileri sürülen silsilelerin, Veysel'in tasavvuf çevrelerinde şöhretinin yayılmasından sonra uydurulduğunu düşünmekte ve bu düşüncesine de Veysel Karanî'den bahseden en eski kaynaklarda böyle silsilelere rastlanmamasını delil olarak göstermektedir.

⁵⁵ Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, MÜİFV Yay., İst., 2001, s. 450.

⁵⁶ Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yay., İst., 1990, s. 233-236; Osman Türer, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, Seha Neşriyat, İst., 1995, s. 117. "Alevî" terimi tasavvufta bazı tarikatlar için ortak bir yaklaşımın adı olarak kullanılmıştır. Bilindiği gibi, tarikatlar, kendilerini dört halifeye dayandırmalarından dolayı genel olarak "Siddikiyye", "Ömeriyye", "Osmâniye" ve "Aleviyye" şeklinde isimlendirilmişlerdir. Kemâleddin Muhammed Harîrîzâde, Tıbyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik, Süleymaniye ktp. İbrahim Efendi, nr.: 430-432, 1290 h., c. I, vr.13a-18b, 19a-21a, 21a-23a, 23a-32b. Silsilesini Hz.Ebû Bekir'e dayandıranlar, "Bekrî" şeklinde de isimlendirilmişlerdir. Bu bağlamda silsilelerini Hz.Ali'ye dayandıran tarikatların genel olarak "Hz.Ali vasıtasıyla daha sonraki nesillere

→ →

Tasavvufta “el ele, el Hakk’a” şeklinde ifade edilen⁵⁷ “silsile” hususunda Alevîler, kendilerini Oniki İmam’dan biri kanalıyla Hz.Ali’ye dayandırmaktadırlar. Bölgede ocakların değişik imamlar ile kendilerini Hz.Ali’ye bağladıkları görülmektedir. Bazen sözlü de olsa kimi Zeyne’l-Abidin,⁵⁸ kimi İmam Cafer,⁵⁹ kimi Musa Kazım,⁶⁰ ve kimi de İmam Rıza⁶¹ aracılığı ile silsilelerini Hz.Ali’ye dayandırmaktadırlar.⁶² Nitekim, Alevîliği şekillendiren ocak sisteminde, ocakların herbirinin kendilerini Oniki İmam’dan, özellikle Musa Kazım, Ali Rıza ve öncelilerden biriyle Hz.Ali’ye dayandırmaları, velâyeti Ehl-i beyt soyundan gelenlere hasretmeleri ve bu çerçevede soy sürmeyi şart koşmaları, Alevîliğin “soya dayalı” sıfatıyla nitelenmesini kaçınılmaz kılmaktadır.⁶³

g. Mehdîlik

İslâm dünyasında farklı düşünce ve kabullerin bulunduğu mehdîlik inancının⁶⁴ Alevîler’de, Oniki İmam inancıyla bağlantılı olarak şekillendirildiği görülmektedir. Günümüzde geleneksel Alevîliği yaşayan herkesin zihninde “Oniki İmam’dan onikincisi olan Mehdî’nin mağarada sır olduğu ve bir gün mutlaka dünyaya gelerek buradaki düzensizliğe son vereceği” şeklinde bir düşünce hâlâ canlılığını korumaktadır.⁶⁵ Oniki İmamın isimleri geçtiği için “düvaz imam” olarak isimlendirilen

→ →

intikal eden tarikatlar” olarak ortaya çıktıkları görülür ve dolayısıyla “Kâdirîlik”, “Rifâîlik”, “Bektâşîlik” vb. tarikatlar bu manada silsilelerinin başlangıcı itibarıyla “Alevî” tarikatlardan kabul edilirler. Bkz.: Harîrîzâde, a.g.e., c. I, vr. 128a, c. II, vr. 52a; c. III, vr. 38a; Eraydın, a.g.e., s. 459, 462. Konuyla ilgili bazı kabuller için ayrıca bkz.: Hacı Muhammed Hilmi Efendi, Kadiri Yolu Salıklarının Zikir Makamları, nşr.: Süleyman Ateş, Ank., 1976, s. 49. Şeyh Baba Mehmed Süreyya (Münci Baba), Tarikat-ı Aliyye-i Bektâşîyye, sad.: Ahmet Gürtaş, TDV Yay., Ank., 1995; Noyan, a.g.e., s. 19.

⁵⁷ Aynı isimle bir Alevî yazar tarafından farklı yönleriyle Alevîliği anlatan amatörce de olsa bir eserin kaleme alınması bu konuyu daha da anlamlı kılmaktadır. Bkz.: Aşık Durmuş Günel, El Ele El Hakk’a, Can Yay., İst., 2000.

⁵⁸ Eyüp Yıldırım.

⁵⁹ Mustafa Pekköz, 1959 Doğlacık doğumlu, İmam Cafer Ocağı tâlibi, Bektâşi.

⁶⁰ Pek çok Bektâşi’nin kendilerini Musa Kazım’a bağladıkları bilinen bir husustur.

⁶¹ Nesimi Yıldız, Yusuf Özer, 1933 Zile doğumlu, İmam Rıza Ocağı Dedesi, Bektâşi; Sadık Arslan (Güzel Dede), 1924 Erbaa Keçeci doğumlu, Keçeci Baba silâlesinden, Dede.

⁶² Bu geleneğin bölge dışındaki Alevîler için de söz konusu olduğu bilinmektedir. Bkz.: Cemal Şener, Benim Kabem İnsandır, Ad Yay., İst., 1996, s. 98-99. Nitekim Çankırı bölgesinde bulunan Seyyid Hacı Ali Türâbî Ocağı’nın silsilesini Muhammed Bakır yoluyla Hz.Ali’ye dayandırdığı görülmektedir. Bkz.: Alemdar Yalçın-Hacı Yılmaz, “Bir Ocağın Tarihi: Seyyid Hacı Ali Türâbî Ocağı’na Ait Yeni Bilgiler”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S., 26, Ank., 2003, s. 85. Bu gruplar için söz konusu durumun tarihsel süreçte nasıl gerçekleştiğiyle ilgili olarak bkz.: Baha Said, “Türkiye’de Alevî Zümreleri: Tekke Alevîliği-İctimâi Alevîlik”, Türkiye’de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri, haz.: İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000, s. 119.

⁶³ Tarikatta soy süren ve velâyet konusunda yine Ehl-i beyt ruhu ile ilgili kabullerini bu çerçevede şekillendiren Alevîler arasında bazı istisnaların olduğuna dikkat çekilmelidir. Nitekim, Bektâşîlik’teki Babağan kolu buna misal olarak zikredilebilir. Burada gerek dört kapı kırk makam gerek tarikata giriş ve gerekse dedelik noktalarında soy sürmeyen Babağan kolu, bu kabulüyle diğer Alevîler’den ve de Bektâşîliğin Çelebiler kolundan farklılık göstermektedir. Çelebiler’in bu konuda soy sürdükleri bilinmektedir. Tokat yöresinde de genelde soy sürmek esas ise de zaman zaman özellikle dört kapı kırk makamın gereğini yerine getirip ermede çalışmanın gerekliliğini ifade eden yaklaşımların sergilendiği görülmektedir.

⁶⁴ İslâm mezhepleri ve mutasavvıflardaki mehdîlik anlayışları hakkında bkz.: Sa’d Muhammed Hasan, el-Mehdiyyetu fi’l-İslâm, Mısır, 1953; Avni İlhan, Mehdîlik, Akyay Kaynak Yay., İzmir, 1976, s. 37-101; Ahmet Turan, İslâm Mezhepleri Tarihi, Samsun, 2000, s. 68-70; D.B. Macdonald, “Mehdî”, İA, c. VII, İst., 1964, s. 474-479.

⁶⁵ Ali Gökvelioğlu, Haydar Çelebi, Derviş Başoğlu, “Derviş Baba”, 1927 Zile Akçakeçili doğumlu, Bektâşi, Bektaş Aldemir, Saduk Dere; Özgür Kutluer, 1972 Zile doğumlu, Bektâşi tâlip. Hemen hemen bütün mülâkâta tabi tutulanlar, mehdî inancının varlığını dile getirmişlerdir. Bu genel kabulde birlikte son zamanlarda bu konuyla ilgili inançta bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Nitekim Nesimi Yıldız

→ →

şiiirlerin hepsinde dile getirilen bu hususun, aşağıdaki dizelerde ifade edildiği gibi, geleneksel Alevîliğin temel inançlarından biri haline geldiğinde şüphe yoktur.

*Gel vird edelim On'ki İmamı Hatâyî'm, Ali, Hasan, Hüseyin virdim
Muhammed Mustafa'ya bir niyaz ile Zeynel, Bâkır, Cafer, Kâzım'a erdim*

*Birleyesin gerek virdin tamamı Rıza, Takî, Nakî, Askerî derdim
Ali Murtaza'ya bir niyaz ile Muhammed Mehdi'ye câr niyaz ile.⁶⁶*

Mehdîliğin Onikinci İmam'la bağlantılı görüldüğü, bölgedeki grupların temsilcileri tarafından söylenen deyişlerde de dile getirilmektedir:

*Taki Naki Askerî'yi bir bilen Muhammed Taki'nin gülleri gonca
Ali zahirdedir Mehdi'dir gelen Aliyyu'l-Naki yolları ince
Kırklar meydanında her daim olan Hasan Ali Askerî'ne hemen erince
Sıtkılan irfana giren ağlamaz⁶⁷ Muhammed Mehdi'ye erdim sanmasın⁶⁸
Kimsin? Emrullah Eraslan
Anarsın Mehdi'yi her an
Bir gün gelir Sâhib Zaman
Tevbe olsun günahlara.⁶⁹*

h. Şefaât

Ehl-i beyt ruhunu taşıyan bu İmamlar, velâyet anlayışına paralel olarak dönemlerinin kutbu⁷⁰ olarak kabul edilmişler; bununla birlikte kendilerinin hem dünyada hem de ahirette şefaâtçi olacakları inancı geliştirilmiştir. Yukarıda genel hatlarıyla anlatılan hususlar gibi, Alevîlikte şefaât anlayışı başlı başına çalışma konusu olacak mahiyettedir. Ancak burada genel olarak ifade edilecek olursa,

→ →

Dede, kendilerinde mehdî inancının varolduğunu, ancak son zamanlarda bu konuyla ilgili inancın zayıfladığını ifade etmiş, dolayısıyla salt inanç olarak varolan bu konunun keyfiyeti ile ilgili kendisine bir şey sorulmamasını istemiştir. Yine bu konuda farklı bir yaklaşım Derviş Başdoğdu tarafından dile getirilmektedir. Bu gibi konularda bilgi sahibi olmak ve başkalarına bilgi vermek için dört kapı'nın gereklerini yerine getirmek gerektiğini ifade eden, kendisinin henüz tarikat makamında olduğunu, bu konularda konuşabilmek için en azından marifet makamında olmak, yani ilham'a muhatap olmanın gerektiğini ifade eden Başdoğdu, Onikinci İmam'ın Mehdi-i Sâhib Zaman olduğunu ve mutlaka geleceğini söylemektedir. Bu işin keyfiyeti ise ona göre de ehlince yani en az marifet makamında olanlarca bilinebilir. Konuya Buyruklar'da yer verildiği görülmektedir. Bkz.: İmam Cafer Buyruğu, s. 134; Şeyh Sâfi Buyruğu, s. 83, 108. Konu Alevîler tarafından kaleme alınan günümüz eserlerinde de yer almaktadır. Erdoğan Kutluay, Alevi-Bektaşî Gerçeği, İslamiyetin Türkmen Tôreselliği İçinde Özümle-nerek Anadolulaşması, Alfa Yay., İst., 2000, s. 121-122.

⁶⁶ Şiirin tamamı için bkz.: Birdoğan, Şah İsmail, s. 52-53. Bu konuda diğer şairlerin de şiirleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Kul Himmet'ten bir örnek verilebilir:

*Muhammed Mehdi'nin sâhib-zamanı Hatâyî, Kul Himmet, Pir Sultan geldi
Gitmiyor münkirin kalbi gümanı Kur'ân Muhammed'e kandilden indi
Dünya beyisin, ahiret sultanı Mu'cizâtın gören bu dine döndü
Yetiş, car günleri Ali, Muhammed Yetiş, car günleri Ali, Muhammed.*

Bkz.: Cahit Öztelli, Pir Sultan'ın Dostları, Özgür Yay., İst., 1984, s. 98. Pir Sultan'ın ilgili bir şiiri için de bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 88.

⁶⁷ Eraslan Doğanay, Anadolu Evliyası Hubyar Sultan, İst., ty, s. 108. Başka şiirler için bkz.: a.g.e., s. 84, 106.

⁶⁸ İsmail Sebati'den Deyişler, haz.: İsmail Haziray-Muhlis Halis Ayhan, İst., 2001, s. 21. Konuyla ilgili deyişler için bkz. a.g.e.,: 21-26, 44, 80-81.

⁶⁹ Emrullah Eraslan, Cem Kırklar Cemi (Alevilikte Cem ve Dar Duası), Tokat, 2000, s. 24

⁷⁰ Sözlükte, "değirmenin mili, eksen demiri, eksen; gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi" gibi anlamlarına gelen kutub, tasavvufta, "veliler zümresinin başkanı, dünyanın ve alemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" anlamında kullanılmıştır. Süleyman Ateş, "Kutub", DİA, c. XXVI, Ank., 2002, s. 498; Esat Korkmaz, Alevilik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü, Kaynak Yay., İst., 2003, s. 266-267.

dünyada şefaath hususunun daha çok şefaath yetkisine sahip olduğu kabul edilen kişilerin, erenlerin ya da Ehl-i beyt ruhunu taşıdığına inanılanların himmeti bağlamında ele alındığı görülmekte; ahirette ise İslâm dünyasındaki çoğunluğun kabulüne uygun olmakla beraber kendilerine has bazı özel kabuller çerçevesinde benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu kendilerine has kabulleri için İmâmiyye'deki gibi Oniki İmamların da şefaathçi olarak görülmesinin yanında, ermiş kişilerin de şefaath edebilecekleri hususları örnek olarak verilebilir. Alevîler arasında kimlerin şefaathçi olduğu konusunda tam bir görüş birliği olmasa da, Alevîlik'teki genel karakter doğrultusunda büyük çoğunlukla Hz.Peygamber, Ehl-i beyt, Oniki İmamlar ve evliyânın şefaathçi olacakları kabul edilmektedir. Burada önemle işaret edilmesi gereken bir husus, asıl şefaath sahibinin Hz.Peygamber olduğunun bütün Alevîler'ce kabul edilmesidir. Nitekim, kimlerin şefaathçi olacakları noktasında hepsinin ortak olarak kabul ettikleri yegâne şefaath sahibi Hz.Peygamber'dir. Tartışmaların ise şefaathçi olacak diğer kişilerle ilgili olduğu ifade edilmelidir. Ali Gökvelioğlu Dede "İmamlar'ın yol gösterici olduklarını, şefaathçi olmadıklarını, tek şefaathçinin Hz.Peygamber olduğunu" söylerken; Saduk Dere Dede "Hz.Peygamber'le birlikte Ehl-i beyt, Oniki İmamlar ve evliyânın da şefaathçi olduklarını" ifade etmektedir. Sıtkı Çelebi⁷¹ "şefaathin dünyada olduğunu, bunun bir nevi himmet anlamına geldiğini, Oniki İmamlar'ın hepsinin şefaathçi olduklarını, bununla birlikte ermişlerin de şefaathinin olduğunu, bunun bir aracılık anlamına geldiğini, asıl isteğin ise Allah'tan yapıldığını" ifade ederken; Mustafa Temel Dede ise şefaathin "bu dünyada yapılan ulvî himmetler" olduğunu dile getirmektedir.⁷² Bu hususun şüirlerde de ele alındığı görülmektedir. Farklı şefaathçilere işaret eden şüirlerden verilecek misaller konunun daha güzel anlaşılmasını sağlayacaktır:

Musa-ı Kâzım'dan gelen erenler Şefaathçim Muhammed Mustafa'dır
Baş verirler bu zamiri görenler İmamımız Ali aynı vefâdır
Şah İmam Rıza'ya ağu verenler Pîr elinden zehir içsem safadır
Divanda şefaath bulmaz inşallah.⁷³Hüseyniyiz, mevâlîyiz, ne dersin.⁷⁴

Vardım sinimin başına Pir Sultan Abdal'ım, imandır iman
Zebaniler sual sordu Yezid'in kalbinden gitmesin güman
Ali'm şefaathçi oldu Şefaath etmesin Oniki İmam
Gidiyorum dertli dertli.⁷⁵ Verdiğin ikrâra saldım ben seni.⁷⁶

⁷¹ 1934 Zile Palanlı doğumlu, Bektâşi tâlip.

⁷² Kaynaklarda da şefaathle ilgili farklı ifadelere rastlanmaktadır. Nitekim ahirette şefaath için, İmam Cafer Buyruğu, s. 57; ahirette Hz.Peygamber'in şefaathi için, Coşan, a.g.e., s. 80; İmam Cafer Buyruğu, s. 57-58; Şeyh Safi Buyruğu, s. 44; Yemini, Hazreti Ali'nin Faziletname'si, çev.: Abbas Altınkaş haz.: Adil Ali Atalay, Can Yay., İst., 1998, s. 67, 89; Ehl-i beyt'in şefaathi için, Şeyh Safi Buyruğu, s. 49; peygamberlerle birlikte şehidler'in şefaathi için ise Coşan, a.g.e., s. 109'a bkz.

⁷³ Pir Sultan'a ait şüirin tamamı için bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 213.

⁷⁴ Kul Himmet'e ait şüirin tamamı için bkz.: Öztelli, Dostlar, s. 119. Kul Himmet Hz.Peygamber'in şefaathi ile ilgili başka deyişler de söylemiştir. Aşağıdaki şüirlerin tamamı için bkz.: a.g.e., s. 125, 184.

Ol kudret nuru kandilde iken Yetiştî Al'Muhammed
Şefaathi Mustafa'ya verdiler Dedi gözüm nuru Ahmet
Ruhlar tâ karınca şeklinde iken Şefaath Muhammed'in
Şeriatı ulemâya verdiler Hakk'dan dileye rahmet.

Yemini'nin Faziletname'sinde de Peygamber'in şefaathinin Hz.Ali'nin çokça anmaya bağlandığı görülmektedir. Bkz.: Yemini, a.g.e., s. 104.

⁷⁵ Pir Sultan'a ait şüirin tamamı için bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 261.

⁷⁶ Pir Sultan'a ait şüirin tamamı için bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 383. Oniki İmam'ın şefaathi için bkz.: Eraslan, Hubyar Sultan, s. 33. Şefaathçiler arasında Hz.Fatma'nın da zikredildiği görülmektedir. Buna göre ümmetin kadınlarına şefaath edecek olan Hz.Fatma'dır. Emrullah Eraslan. Kumrunâme'de de Hz.Fâtma'nın şefaathi şu şekilde dile getirilmektedir:

*Yüz sürüp de cem evine gelince
Erenler derilip deme gelince
Cemi kutlu olur lokma olunca
Erenler şefaati olmak görünür.⁷⁷*

1. Ahiret

Alevîler arasında ahiret inancında, diğer inanç konularında olduğu gibi, farklı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir.⁷⁸ Ahiretin varlığını kabul eden⁷⁹ Alevîler'e göre, sorgu-sualden geçen insanlar, bunun neticesinde cennetlik ya da cehennemlik olurlar. Cennet ve cehennem ile ilgili telakkileri, İslâm kültüründeki genel kabulde paralellik arzeden Alevîlik'te⁸⁰ cennetlikler ve cehennemlikler konusunda farklı bazı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Daha önce de işaret edilen, "Alevîler'in bütün dînî hayatlarını tasavvuf kalıpları içerisinde değerlendirdikleri" hususunun cennet ve cehennemle ilgili kabullerde de ortaya konulması, söz konusu tespitimizi destekler mahiyettedir. Buna göre, gerek kabirde gerekse mahşerdeki sorgu-sual'de "kimin tâlibi olduklarının" sorulacağı inancının yanı sıra, tarikatin gereklerini yerine getirme veya getirmemenin cennetlik ve cehennemlik olmaya neden olacağı inancı hakimdir.⁸¹ Bu hususun Buyruklar'da da işlendiği görülmektedir. Nitekim bu bağlamda, rehber ve musâhibinin⁸² buyurdıklarını yerine getirmeyen kişilerin tâlib olamayacakları, onların ikrâr ve kurbanlarının

→ →

Ümîdim şefaati ede rûz-ı cezâda

Müşkül gününde Kumrî-i nâlâna Fâtma

Bkz.: Muhammed Nakî Derbendî (Kumrî Gülzâr-ı Hüseyinî), Kenzu'l-Mesâib (Kumrunâme), İst., h. 1328, s. 58.

⁷⁷ Şah İsmail'e ait şîrin tamamı için bkz.: Birdoğan, Şah İsmail, s. 109. Şah İsmail'in Hz.Peygamber'in şefaati ile ilgili aynı eserin 192. sayfasındaki bir deyişi de şöyledir:

Rûz-ı mahşerde gelüben şefaati et sen bize

Vardığın miraç hakkıyçün yâ Muhammed Mustafa.

Abdullah Kurt (1966 Zile doğumlu, dede soylu, Babacı Hubyarlı) da Hz.Peygamber ve Hz.Ali ile beraber evliyâdan da şefaati umulduğunu ifade etmektedir.

⁷⁸ Bu yaklaşımlar üç grupta ele alınabilir: Bunlardan ilkinde göre, ahiretin varlığına inanılır ki, Alevîler'in çoğunluğu bu inancı taşımaktadır. İkincisine göre, cennetin de cehennem de bu dünyada olduğu fikrinin ön plana çıkarılarak ahireti kabul etmeme söz konusudur. Bu ikinci grup kendileri tarafından kullanılan şekliyle esfel kalıbı yani tenâsüh inancına sahiptir. Üçüncüsünde ise hem ahiret hem de esfel kalıbı/tenâsühü aynı anda mezc eden bir yaklaşım sonucu ortaya konulan bir inanç vardır.

⁷⁹ Alevîler'in çoğunluğu, temel kaynaklarındaki kuvvetli vurgu doğrultusunda, ahiretin varlığına inanmaktadır. Buna göre, ahiret, kabir, ölümden sonra dirilme, sual-sorgu, mizan, cennet, cehennem vb. hepsi vardır ve haktır. Ali Gökvelioğlu, Emrullah Eraslan, A. Rıza Aykul, 1954 Zile Akçakeçili doğumlu, İmam Rıza Ocağı Dedesi, Bektâşî, Özgür Kutluer, Haydar Baykal, 1950 Zile doğumlu, Zile Göçenli köyünden, Yağmur Ocağı Dedesi, Bektâşî, Bekir Ege, 1935 Turhal Ulutepe doğumlu, Bektaş Aldemir, Saduk Dere, Haydar İvgen, 1926 Zile Emirören doğumlu, Keçeci Baba tâlibi; Muharrem Tuncer, 1948 Reşadiye Sazak doğumlu, Bektâşî tâlibi. Konunun temel kaynaklardaki ele alınışı için bkz.: Coşan, a.g.e., s. 4, 76; İmam Cafer Buyruğu, s. 36-37, 58, 62, 72, 79; Şeyh Safî Buyruğu, s. 45, 61. Makâlât'taki ahiret telakkisi ile ilgili bir değerlendirme için bkz.: Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Velî ve Makâlât, Akçağ Yay., Ank., 2002, s. 78-79.

⁸⁰ Buna göre cennetin 7, cehennem de 8 kapısı vardır. Ali Gökvelioğlu, Emrullah Eraslan, Saduk Dere. Cennet ve cehennem varlığı temel kaynaklarda da işlenmektedir. Bkz.: Coşan, a.g.e., s. 15, 45, 48, 72, 79, 111; İmam Cafer Buyruğu, s. 26, 38, 49, 61; Şeyh Sâfi Buyruğu, s. 41, 65, 80, 101, 116. Nitekim Makâlât'da cennetin ana rahmine benzediği ve orada yeme içme varken; "bevletme ya da hades eyleme"nin olmadığı anlatılmaktadır. Coşan, a.g.e., s. 72. Cennet ve cehennem vurgusunun Faziletname'de de yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Yeminî, a.g.e., s. 25, 37, 43, 54.

⁸¹ Ali Gökvelioğlu, Saduk Dere.

⁸² Musahiblik geleneksel Alevîliğin en önemli kurumlarından biridir. Alevîlikte musahiblik, "ikrâr vermiş evli iki kişinin eşleriyle birlikte, hayat boyunca kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına dair, dedenin ve cem topluluğunun önünde söz vemeleri şeklinde gerçekleştirilen bir törenle kurulan bir nevi 'toplumsal akrabalık' kurumu" demektir. Bkz. Korkmaz, Sözlük, s. 304-314.

kabul edilmeyeceği, o kimselere yedi cehennem kapısının açık; sekiz cennet kapısının ise kapalı olduğu beyan edilmektedir.⁸³ Bu konu şîirlerde de dile getirilmektedir:

Gaziler bu yola riyalaya girmen Cennet cehennemde mevcuddur anlar
Yarın anda kıl köprüler kurulus Od ile türabdan biçilir donlar
Hakk kadıdır Muhammed şefaattçi Rehberi emrinde olmayan canlar
Cümle mahluk gelüb anda derilur Yüzü dönmüş cehenneme sürülür⁸⁴

Tarikat ehli ya da başka Ehl-i beyt muhibbi olmanın cenneti hak etmek için gerekli olduğuna inanan ve yukarıda zikredilen şîirde görüldüğü üzere dünyadaki tâlib-rehber-mürşid şeklindeki dinî hiyerarşiyi mahşere taşımak suretiyle ahiret telakkîlerini bu kalıplar çerçevesinde şekillendiren Alevîlik, aynı zamanda cennet ve cehennemi hak etmenin Ehl-i beyt'i sevip-sevmemeyle bağlantılı olduğu inancını da geliştirmiştir. Buna göre, Allah'a ve peygamber'e iman edip,⁸⁵ kul hakkı ve hatta hayvan hakkı çiğnememek⁸⁶ vb. şartların yerine getirilmesi gerekli ise de, Ehl-i beyt'i sevmek, cennete girmenin temel şartlarından birisidir. Ancak, tek başına Ehl-i beyt'i sevmenin cennete girmek için yeterli görülmemesine rağmen, sonuçta Ehl-i beyt'i sevmeyenler de cennete giremez.⁸⁷ Allah'a ve Peygamber'e inanmayıp Ehl-i beyt'i sevmeyenlerin gideceği yer cehennemdir.⁸⁸ Alevîler'in cennet ve cehennem ile ilgili telakkîlerini yansıtan şîirlerden de birkaç örnek vermekle yetinilebilir:

Bir gül ile gülistanı seyrettim Dayanı gör kardaş gönül gücüne
Seher yelleriyle esen Ali'dir Azığın yok mudur ahret göçüne
Muhammed kılavuz mahşer yerinde On'iki İmam gibi cennet içine
İslâm'ın sancağın çeken Ali'dir Âb-ı Kevser ile akan Ali'dir⁸⁹

⁸³ İmam Cafer Buyruğu, s. 26. Konu aynı çerçevede Faziletname'de de ele alınmaktadır. Yeminî, a.g.e., s. 25. Ayrıca bkz.: Hasan Yüksel-Saim Savaş, Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu, Sivas, 1997, s. 20.

⁸⁴ Birdoğan, Şah İsmail, s. 107. Şîirin diğer bazı dördlükleri de şu şekildedir:

Gördüm deyen göze miller çekerle Her halife sancağın çeker gelir Şah Hataî tâ
ezelden ahldır
Ayak altına kızgın saç dökerler Özün tanıyanlar mürşidin bulur Yol oğlu yol
ynksa hem günahlıdır
Münkir olanları od'a yakarlar Yol gözedir hürî kızları alır İkrâr ehli olan cennet
ehlidir
Mü'minin günahı bunda sorulus Varır anda obasına derilur İnkâr olanın günahı
sorulus

⁸⁵ Ali Gökvelioğlu, Emrulah Eraslan, Bektaş Aldemir. İmam Cafer Buyruğu'nda Kur'ân ve hadise uymayanların da cehenneme gideceği şöyle ifade edilmektedir: "Ol pîr ölünce ol tâlib arkasınca zebâniler cehenneme götürürler. Çağırırlar ki: 'Ey dünyada Kur'ân ve hadise inanmayan, kendi yevmi'l-fâsıkınca yol mezhep düzüp, ben babadan böyle gördüm deyerek kitapsız yol sürenlerin hali budur.'" Bkz.: İmam Cafer Buyruğu, s. 38.

⁸⁶ Ali Gökvelioğlu.

⁸⁷ Ali Gökvelioğlu, Süleyman Tokgöz, 1931 Zile doğumlu, Bektaşî tâlib. Burada cennete kimlerin gidemeyeceğine ilişkin ayrıca şunlar zikredilmektedir: Allah'ın varlığını inkar edenler, Peygamber'i tanımayanlar, ana-babaya karşı gelenler, vatan haini olanlar, yetim hakkı yiyenler, kötü yolda olanlar (livata ehli) vb. Kimlerin cehennemlik oldukları hakkında Buyruklar'daki ifadeler için bkz.: İmam Cafer Buyruğu, s. 49. Ehl-i beyt'i sevmeyenlerin cehennemlik oldukları hakkında ise bkz.: Şeyh Sâfi Buyruğu, s. 41. Bu bağlamda Hüsnîye ve Faziletname'de Ali'yi sevenin cennetlik olduğu ifade edilmektedir. Hüsnîye, s. 22; Yeminî, a.g.e., s. 79.

⁸⁸ Bu kanaat mü'lâkata tâbi tutulan bütün dedelerce dile getirilmektedir.

⁸⁹ Pir Sultan'ın bu deyişinin tamamı için bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 108. Eserin 286. sayfasındaki başka bir deyişinin ilgili dördlükleri şu şekildedir:

Cennetin içinde bir ağaç vardır Cennetin altında merev taşları Pir
Sultan'ım Haydar, Kur'ân 'da budur
Günde yedi kere yaşarır durur Sâfi yakuttandır köşe başları Oku
 → →

*Peygamber buyurur ashablarına Cehennem safâsı âsî kul ister
Aman beklen cehennemini yolunu Cennet-i 'alâ'dan bize yol göster
Mü'min kullar cehenneme varmasın Cebrâil Mikâil ol nazlı dostlar
Aman beklen cehennemini yolunu Aman beklen cehennemini yolunu⁹⁰*

SONUÇ

İlham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak gören Alevîler'in, zikredilen kabulleri doğrultusunda temel inanç olarak benimsedikleri Hakk-Muhammed-Ali inancıyla birlikte önemle üzerinde durdukları diğer merkezî inanç motifi Ehl-i beyt inancıdır. Zamanla Oniki İmam bağlantılı bir Ehl-i beyt anlayışının hakim olduğu Alevîlik, pek çok telakkisini Ehl-i beyt inancını merkez alarak oluşturmuştur. Bu bağlamda, yaratılış, imamlar, onların masumiyeti, hilafet, tevellâ-teberrâ, velâyet, seyyidlik, silsile, mehdîlik, şefaât ve ahiretle ilgili bazı kabuller doğal olarak Ehl-i beyt anlayışına göre şekillendirilmiştir. Bütün inanç ve zihniyet dünyalarını bu bağlamda kurgulayan Alevîler'in, söz konusu inançlarla ilgili motifleri gündelik hayatlarında da oldukça sık kullandıkları önemle vurgulanmalıdır. Bu noktada Tokat bölgesinden ilgi çekici misaller zikredilebilir. Sözelimi, cemde hizmetin oniki hizmet ile yürütülmesi, çerağ uyandırırken yakılan mumların sayısının oniki olması,⁹¹ aşure çorbasının oniki malzemenle yapılarak en az oniki kapağa dağıtılması⁹² vb. dîni uygulamalarına ek olarak bir belediyede oluşturulan parktaki çeşmelerin Hakk-Muhammed-Ali Çeşmesi, Oniki İmamlar Çeşmesi, Kırklar Çeşmesi vb. isimlendirmelerle üç, oniki ve kırk gözeden oluşturulması; yine Alevîler tarafından kurulan bir otobüs şirketinin logosunun, Oniki İmam inancını sembolize edecek şekilde merkezde aslan, etrafında ise oniki yıldızın olduğu bir kombinasyonla oluşturulması; yeni yapılan türbelerde tavanların genelde oniki dilimli inşa edilmesi⁹³ bu noktadaki vurguya açıkça işaret etmektedir. Son söz olarak söylemek gerekirse, bütün bunlar Alevîler'in, benimsedikleri inanç esaslarını zihin dünyalarına hasretmeyip, onları pratiğe pratiğe de yansıtarak yaşattıklarını göstermektedir.

→ →

Muhammed'i salavât getir

Anda her bir dalı meyveler verir

devs-i 'alâ'yı gördüm çok şükür

Meyvesin yemedim seyir eyledim

lun erkânını seyir eyledim

Zülfünü azaltmış, sırma kaşları Fir-

Zülfünün telini seyir eylerim Yo-

⁹⁰ Şiirin tamamı için bkz.: Öztelli, Pir Sultan, s. 347. Konuyla ilgili diğer şiirler için eserin 121 ve 330. sayfalarına bkz.

⁹¹ Doğanay, a.g.e., s. 32.

⁹² Fatma Eraslan, 1932 Niksar Ayvalı doğumlu, Bektâşî tâlib; Sultan Gökdoğan, 1932 Ahçözü doğumlu, Bektâşî tâlib.

⁹³ Cem evlerinin temel inançlarına göre inşa edilmesinin güzel bir örneği için bkz.: Harun Yıldız, Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, Araştırma Yay., Ank., 2004, s. 265. Yıldız'ın yerinde yapmış olduğu tespite göre, Amasya Gümüşhacıköy Hacı Yahya mahallesinde inşa edilen cemevi, Alevîlikteki dört kapı kırk makam anlayışını sembolize edecek şekilde dört kapı ve kırk pencere olarak tasarlanmıştır. Ayrıca Sivas ve Amasya yöresindeki Alevîler'in Ehl-i beyt tasavvurları hakkında bkz.: Metin Bozkuş, Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevîlik, Sivas, 2000, s. 151-160; Yıldız, a.g.e. s. 130-134.